ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XX – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM OF THEORY AND PRACTICE DEVELOPMENT OF OUT – OF SCHOOL EDUCATION IN UKRAINE (THE SECOND HALF OF THE XX – THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY)

У публікації на основі історико-педагогічного аналізу розвитку теорії і практики позашкільної освіти в Україні (друга половина XX – початок ХХІ ст.) розкрито історіографію проблеми та виокремлено два основних її етапи: 50-80-ті рр. XX ст. – активізація досліджень позашкільної освіти; початок 90-х рр. XX ст. – до сьогоднішнього – етап відновлення вивчення позашкільної освіти. Автор виокремив особливості кожного етапу.

Так, на першому етапі історія позашкільної освіти України знайшла часткове відображення у працях, присвячених історії освіти України загалом, дитячим і молодіжним організаціям, розвитку дитячого руху, дозвіллі дітей. Виходили і публікації, присвячені вивченню загальних питань діяльності позашкільних навчальних закладів різного типу. Усі публікації мали ідеологічну орієнтацію відповідно до партійних директив.

На другому етапі дослідники змогли здійснити аналіз розвитку позашкільної освіти без страху бути звинуваченими у безпартійній і надкласовій оцінці цього важливого суспільно-педагогічного явища. Серед основних проблем позашкільної освіти, які одержали наукове осмислення на другому етапі, автор виокремлює такі: процеси розвитку особистості у дитячих організаціях; організація дозвілля дітей і підлітків у закладах позашкільної освіти; соціалізація підлітка, його самореалізація у закладах позашкільної освіти; гуманізація, яка забезпечує особистісну орієнтацію діяльності дитячих клубів, гуртків; використання особистісно-діяльнісного підходу до організації позашкільної освіти та формування у дітей досвіду соціальної взаємодії.

Автор доходить висновку, що спеціальних історико-педагогічних праць, присвячених вивченню розвитку теорії і практики позашкільної освіти в Україні (друга половина XX – початок ХХІ ст.) поки що не створено. **Ключові слова:** позашкільна освіта, розвиток позашкільної освіти, історіографія, етап, періодизація.

The publication, being based on the historical and pedagogical analysis of theory and practice

development of out-of-school education in Ukraine the (second half of the XX – the beginning of the XXI century) reveals the historiography of the problem and distinguishes its two main stages: 50-80s of the XX century – intensification of research in out-of-school education; from early 90's of the twentieth century-up till nowadays – the stage of resuming investigations of out-of-school education. The author distinguishes the features of each stage.

At the first stage, the history of out-of-school education in Ukraine was partially reflected in the works dedicated to the history of education in Ukraine in general, children's and youth organizations, the development of children's movement, children's leisure in particular. Publications devoted to the study of general issues of out-of-school educational institutions of various types were also edited. All publications were ideologically oriented in accordance with party directives.

At the second stage, researchers were able to analyze the development of out-of-school education without fear of being accused of non-party and super-class assessment of this important socio-pedagogical phenomenon. Among the main problems of out-of-school education, which received scientific comprehension at the second stage, the author singles out: the processes of personality development in children's organizations; organization of leisure for children and teenagers in out-of-school educational institutions; socialization of a teenager, his self-realization in out-of-school education institutions; humanization, which provides personal orientation of children's clubs, societies; implementation of personal-activity approach regarding organization of out-of-school education and formation of children's experience of social interaction.

The author comes to the conclusion that special historical and pedagogical works devoted to the study of the development of theory and practice of out-of-school education in Ukraine (the second half of the XX – the beginning of the XXI century) have not been created yet.

Key words: out-of-school education, development of out-of-school education, historiography, stage, periodization.

УДК 373.2.(091)(477)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/31-1.5>

Костенко Л.Д.,
канд. пед. наук,
начальник
Управління освіти міської ради
міста Кропивницького

Постановка проблеми в загальному вигляді. Процес інтегрування України в європейський культурний та економічний простір передбачає кардинальні зміни в суспільно-політичному, соціально-економічному житті, які зумовили реформаційні процеси в освітній галузі, спрямовані на досягнення рівня світових стандартів. Саме тому нагальною потребою сьогодні є формування повноцінної особистості, розвинутої фізично, інтелектуально та духовно, здатної стати рушійною силою змін у суспільстві. У зв'язку з цим істотно актуалізуються завдання сучасної освіти.

Серед соціальних інститутів виховання й розвитку підростаючих поколінь особлива роль належить позашкільній освіті. Вона є невід'ємною частиною мікросередовища (соціуму), що сприяє реалізації індивідуальних психофізичних і соціальних потреб особистості, яка розвивається, розкриттю її творчого потенціалу, формуванню соціально значущих якостей. Об'єктивний історико-педагогічний аналіз становлення і розвитку позашкільної освіти, теоретичне узагальнення цінного досвіду, що створили педагоги минулого, дають змогу якісно оновити й удосконалити зміст виховної роботи позашкільних закладів України.

Сутність державної політики України щодо організації позашкільної освіти зафіксовано в Конституції України, Законах України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», «Про охорону дитинства», «Про молодіжні та дитячі організації», у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI ст. ліття»), Національній програмі «Діти України», «Концепції Державної цільової програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року», реалізація яких сприяє збереженню мережі позашкільних закладів і збагаченню їхнього змісту діяльності, розвитку соціальної активності і творчого потенціалу особистості, створенню умов для повної самореалізації дітей і підлітків.

Осмислення проблеми організації позашкільної освіти дозволяє дійти висновку, що освітній процес, побудований за принципами демократизації, гуманізації, потребує врахування вітчизняних і світових культурно-історичних виховних традицій; педагогічного досвіду організації позашкільної освіти; розширення кадрового забезпечення, підвищення професійної майстерності педагогів, істотних інноваційних змін у системі позашкільної освіти України не лише на мікро-, а й на макрорівнях соціалізації, пошуку оптимальних шляхів її реорганізації з метою всебічного розвитку дітей і підлітків як особистостей у сучасній системі цінностей, здатних до активної соціальної адаптації в суспільстві й самостійного життєвого вибору, до самоосвіти й самовдосконалення. У зв'язку з цим активізувалися наукові пошуки із дослідження проблем позашкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш вагомий внесок у розробку теоретичної бази позашкільної та позакласної виховної роботи внесли наукові праці Л. Балясної, І. Вінниченко, Б. Кобзаря, Н. Ничкало, Т. Сущенко, Н. Харінко, В. Якубовського. У розробку питань розвитку теорії позашкільної освіти зробили свій внесок українські дослідники А. Алексюк, О. Біляєв, С. Гончаренко, М. Грищенко, К. Демкатний, О. Кондратюк, Г. Костюк, О. Мазуркевич, В. Онищук, В. Паламарчук, О. Савченко, М. Ярмаченко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Науковий пошук показав, що, незважаючи на значну кількість наукових публікацій, присвячених вивченню позашкільної освіти, більшість із них мають фрагментарний характер у вивченні теорії і практики позашкільної освіти в Україні (друга половина XX – початок XXI ст.). Мало дослідженою є історіографія цієї проблеми.

Мета статті – на основі історико-педагогічного аналізу розвитку теорії і практики позашкільної освіти в Україні (друга половина XX – початок XXI ст.) розкрити історіографію проблеми та виокремити її основні етапи.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що педагогічний інтерес до позашкільної освіти фіксуємо від найдавніших часів, становлення її як поняття прослідковується лише з початку XX ст. У 20-х рр. XX ст. було визнано, що позашкільна освіта потрібна для культурного поступу країни як найкращий засіб виховання гармонійно розвинутої особистості [4].

Для дослідження проблеми розвитку позашкільної освіти України необхідно проаналізувати її історіографію, яка є невід'ємним складником історико-педагогічних досліджень. На основі аналізу наукових публікацій історіографічне вивчення дає змогу досліднику відстежувати тенденції розвитку історико-педагогічного процесу, дозволяє встановити справжність і об'єктивність відомостей у цій галузі, розширити уявлення про закономірності наукового пізнання, систематизувати знання про те, що відбувалося в історико-культурному процесі.

Історія позашкільної освіти в Україні не раз була предметом дослідження, що знайшло відображення у монографіях, розвідках і статтях. У зв'язку з цим виникла необхідність у проведенні аналізу процесу дослідження і виявлення умов, за яких він є найбільш продуктивним. На нашу думку, вивчення історії позашкільної освіти набуде повноти і довершеності за умов здійснення аналізу історіографії дослідження.

Історіографія вирішує актуальне завдання підвищення якості узагальнення історії розвитку позашкільної освіти. Такий підхід дає науково обґрунтовану відповідь на низку істотних запитань, наприклад, які проблеми знайшли повне віддзеркалення у дослідженнях, а які вивчені не досить або зовсім не піддавалися науковому аналізу. Дослідження історіографічного характеру мають важливе значення для планування і координації наукової роботи [2]. У контексті зазначеного постає необхідність періодизації історіографічних досліджень із проблеми розвитку позашкільної освіти, тобто періодизації досліджуваного явища з точки зору історіографії – специфічної форми знання про розвиток певного історико-педагогічного процесу, його своєрідну концепцію [3, с. 207].

В історіографії поділ на етапи і періоди проводиться для того, щоб виявити вирішальний напрям розвитку наукової думки на кожному новому відрізку «історіографічного часу», виділити нові явища всередині тих історіографічних пластів, які діють і приходять їм на зміну. Важливо виявити якісні зрушення, досягнуті в розробці основних концепцій історії, розширення проблематики, вдосконалення прийомів дослідження, введення у науковий обіг нових джерел [6].

Аналіз наукової літератури з історії позашкільної освіти за період із другої половини XX ст. і до наших днів показав, що процес накопичення

знань про її розвиток відбувався у два етапи, зумовлені суспільно-політичними умовами життя держави, які відображають найважливіші педагогічні явища, пов'язані з виконанням завдань виховання дітей і підлітків:

1) середина 50-х-80-ті рр. XX ст. – етап активізації вивчення позашкільної освіти;

2) початок 90-х рр. XX ст.-до сьогодні – етап відновлення вивчення позашкільної освіти.

На першому етапі відбувалася активізація вивчення позашкільної освіти, що насамперед було спричинено соціальним (суспільно-державним) замовленням у педагогічній науці на осмислення та обґрунтування ролі і місця позашкільної освіти в ідейно-моральному всебічному вихованні та розвитку радянських дітей [3, с. 203]. Праці цього етапу здебільшого мали характер простого коментування; історичні явища, факти в галузі освіти не мали глибокого наукового розкриття.

Звичайно, ми не можемо відмінити прийняті партійні рішення, але зобов'язані їх оцінити об'єктивно, здійснюючи аналітичне і систематичне вивчення таких джерел, показати ті факти, які були зумовлені політичним життям країни. У сучасних умовах державні та партійні документи науковці мають аналізувати та оцінювати під кутом зору відповідності об'єктивній існуючій реальності, з урахуванням часу, мотивів, ситуацій їх прийняття, впливу на освітній процес у закладі освіти, на формування особистості молодшої людини загалом.

Початок цього етапу пов'язаний із періодом «відлиги», коли помітно змінилися напрями і характер історико-педагогічних досліджень. Проте ідеологізований підхід до аналізу позашкільної освіти, принцип партійності історичної науки, ставили дослідників у жорсткі рамки класового й партійного підходу до її вивчення [1, с. 111]. Водночас у 60-80-х рр. XX ст. як у теорії, так і в практиці відновлюється інтерес до проблем педагогіки середовища, значна увага приділяється організації позакласної та позашкільної виховної роботи [6, с. 24]. У цей час центром виконання такого вивчення стала Академія педагогічних наук СРСР, практичні дії якої свідчили про визнання особливої ролі педагогічної науки у вивченні й узагальненні потенціалу позашкільної освіти та визначенні її шляхів. На цей період припадає створення спеціальних науково-дослідних структур у системі інститутів АПН СРСР, які очолили дослідники позашкільної освіти І. Гордін, Г. Іващенко, Ф. Корольов, В. Ханчин, В. Яковлев [3, с. 203–204].

Важливим свідченням розвитку вивчення позашкільної освіти на цьому етапі є діяльність науково-дослідних установ як загальносоюзного, так і республіканського рівнів: Науково-дослідних інститутів теорії і історії педагогіки, функціонування дослідно-експериментальних шкіл Академії педагогічних наук, проведення науково-практичних кон-

ференцій, педагогічних читань, дискусій з питань позашкільної освіти, поява монографічних праць істориків педагогіки із цієї проблематики.

Історія позашкільної освіти України знайшла часткове відображення у працях, присвячених історії освіти України загалом, дитячим і молодіжним організаціям, розвитку дитячого руху, дозвіллю дітей. Видавалися й публікації, присвячені вивченню загальних питань діяльності позашкільних навчальних закладів різного типу. Усі публікації мали ідеологічну орієнтацію відповідно до партійних директив.

Велике значення для вивчення розвитку системи позашкільної освіти в різних соціальних інституціях мало проведення у країні науково-методичних конференцій різного рівня за участю науковців, спеціалістів, які працюють у галузі позашкільної освіти. Кінець 80-х рр. XX ст. супроводжувався соціальними перетвореннями, що спричинили зміни у науковій сфері. Зокрема, розпалися наукові школи, науково-дослідні установи, відбулася переорієнтація кафедр низки педагогічних університетів, які займалися проблемами позашкільної освіти.

2-й етап – початок 90-х рр. XX ст.-до сьогодні – етап відновлення вивчення позашкільної освіти, яке відбувалося в умовах звільнення від партійного диктату в питаннях ідеології, утвердження в галузі науки і мистецтва плюралізму ідей і теорій. Почала набувати виразності нова сучасна концепція позашкільної освіти [5, с. 10–11].

Здобуття Україною незалежності, усунення партійного монополізму на наукові дослідження, дотримання плюралізму думок відкрили шлях до глибокого і всебічного вивчення історії українського суспільства, історії освіти, місця і ролі різних соціальних інститутів. У сучасних умовах зміни пріоритету цінностей дослідники дістали можливість здійснювати аналіз розвитку позашкільної освіти без остраху бути звинуваченими у безпартійній і надкласовій оцінці цього важливого суспільно-педагогічного явища.

Серед основних проблем позашкільної освіти, які одержали наукове осмислення на другому етапі її вивчення, варто згадати процеси розвитку особистості в дитячих організаціях; організацію дозвілля дітей і підлітків у закладах позашкільної освіти; соціалізацію підлітка, його самореалізацію в закладах позашкільної освіти; гуманізацію, яка забезпечує особистісну орієнтацію діяльності дитячих клубів, гуртків; використання особистісно-діяльнісного підходу до організації позашкільної освіти та формування у дітей досвіду соціальної взаємодії.

Висновки. Таким чином, в історіографії проблеми розвитку позашкільної освіти в Україні у хронологічних межах дослідження виокремлено два етапи: 50-80-ті рр. XX ст. – активізація досліджень позашкільної освіти; початок 90-х рр. XX ст. – до

сьогодення – етап відновлення вивчення позашкільної освіти.

Підсумовуючи історіографічний огляд проблеми розвитку позашкільної освіти в Україні (друга половина XX – початок XXI ст.), зазначимо, що, незважаючи на їх значну кількість, більшість досліджень мала суто історичне спрямування, інші ж опосередковано стосувалися досліджуваної теми та мають фрагментарний характер. Спеціальних історико-педагогічних праць, присвячених вивченню розвитку теорії і практики позашкільної освіти в Україні (друга половина XX – початок XXI ст.) поки що не створено.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Басов Н.Ф. Наукoведческие аспекты исследования истории детского движения в России: методология, историография, источниковедение (нач. XX в. – 90-е гг.) : дис. д-ра пед. наук : 13.00.01. Москва, 1997. 348 с.
2. Биковська О.В. Історико-теоретичні основи позашкільної освіти. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*. 2006. Вип. 42. С. 39–48.
3. Вигина О.М. Детское движение. Москва, 2005. 203 с.
4. Медынский Е.Н. Внешкольное образование. Его значение, организация и техника : монографія. Москва, 1918. 288 с.
5. Найкін О.М. Сторінки літопису піонерської організації Ровенщини. Ровно, 1972. 52 с.
6. Цибулько Л.С. Соціальне виховання у вітчизняній педагогічній теорії та практиці 20-30-х років XX століття : дис. кан. пед. наук: 13.00.01. Слов'янськ, 2005. 185 с.